

До Спеціалізованої Вченій раді Д 41.086.03
Національного університету «Одеська
юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

В І Д Г У К

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
Шишки Олександра Романовича
на дисертаційне дослідження Мельник Ольги Олегівни на тему
«Договірне застереження про форс-мажор за цивільним законодавством
України», яка подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і
цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право**

На підставі ознайомлення із рукописом дисертації, авторефератом та опублікованими і доступними опоненту роботами можна зробити наступний висновок.

Актуальність дисертаційного дослідження Ольги Олегівни Мельник визначається необхідністю розробки та ревізії норм, якими упорядковуються цивільні відносини, щодо яких застосовується договірне або нормативно закріплене застереження про форс-мажор. Проблемністю такого напрямку дослідження є те, що у цивільному законодавстві України такі поняття як «форс-мажорні обставини», «непереборна сила» і «випадок» не одержали чіткої регламентації. На практиці вказані поняття розуміються по різному. Від їх ототожнення і до їх розмежування. Це стосується і те, що цивілістична доктрина і цивільне законодавство не розмежовують невідворотність настання обставини і невідворотність її наслідків, що призводить до винесення необґрунтованих рішень на практиці: коли боржник, який прийняв усі можливі заходи для попередження та ліквідації наслідків обставини, однаково підлягає відповідальності і, навпаки, коли особа не вжила заходів для відвернення самої події непереборної сили, але від відповідальності була звільнена. Є і інші проблеми які потребують системності до їх вирішення, а чітке врегулювання у цьому напрямі є не просто формальністю, а нагальною необхідністю. В цьому аспекті слід погодитися з дисертанткою (стор. 36-37 дис.), що “необхідність дослідження категорії форс-мажор (непереборна сила) на рівні дисертаційного дослідження обумовлена наявністю методологічно невірних підходів до аналізу цього поняття у цивільному праві України, що пов’язується, насамперед, із тим, що форс-мажор (непереборна сила) розглядається у цивільному праві за аналогією з іншими галузями права без врахування специфіки методу приватноправового регулювання. З цієї причини дослідники категорії форс-мажор (непереборної сили) приходять до висновків, що суперечать сутності цивільно-правового регулювання”.

Слід відзначити той факт, що в Україні системно не досліджувались питання договірної застереження про форс-мажор за цивільним законодавством України. Фрагментарні розробки з цього приводу спостерігаються у працях таких авторів, як: Д.В. Богданова¹, О.Г. Братель², І. В. Бурлаки³, М.С. Головіна⁴, О.Н. Захарова⁵, О. С. Каплунової⁶, Т. С. Ківалової⁷, Н.П. Коршунова⁸, А. О. Немцева⁹, І. С. Продаєвича¹⁰, В.А. Хохлова¹¹, О.В. Церковної¹² та інші.

За таких обставин зазначене дослідження є вельми актуальним для науки цивільного права України. А тому, вказані обставини зумовлюють в потребі в нових підходах у доктрині та правозастосовчій практиці з приводу застосування договірної застереження про форс-мажор. Відповідно, цим і пояснюється актуальність обраної здобувачем теми дисертаційного дослідження.

Відповідно, у роботі здійснено спробу знайти відповіді на низку питань, вирішення яких становить основу для подальшого розвитку цивільного законодавства, а також юридичної практики та науки.

Достовірність сформульованих у дисертації положень, висновків і рекомендацій, зумовлена досягненням поставлених завдань.

Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на

¹ Богданов, Д.В. Освобождение от ответственности и её исключение в российском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Богданов Дмитрий Вадимович; 12.00.03. [Текст] – Волгоград, 2012. – 38 с.

² Братель, Олександр Григорович. Цивільно-правові наслідки надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Олександр Григорович Братель . – Харків : Б.в., 2003 . – 20 с.

³ Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Бурлака ; кер. роботи В. І. Борисова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 21 с.

⁴ Головин, Н.М. Феномен непреодолимой силы: цивилистическое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Головин Никита Михайлович; 12.00.03. [Текст] – Саратов, 2013. – 27 с.

⁵ Захарова О.Н. Непреодолимая сила и гражданско-правовая ответственность: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /О.Н. Захарова. – Иркутск, 2005. – 175 с.

⁶ Каплунова Елена Сергеевна. - Непреодолимая сила и смежные с ней понятия : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Томск, 2005 230 с.

⁷ Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /Т.С. Ківалова; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 40 с.

⁸ Коршунова Н.П. Обстоятельства, освобождающие от ответственности за нарушение договора: дис. ... канд. юрид. наук / Н.П. Коршунова; Московская гос. юрид. акад. – М., 2007. –С. 222.

⁹ Немцева А. О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. О. Немцева ; кер. роботи О. М. Клименко ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – Івано-Франківськ, 2016. – 19 с.

¹⁰ Продаєвич І. С. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. С. Продаєвич; кер. роботи Є. О. Харитонов; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2009. – 19 с.

¹¹ Хохлов В.А. Гражданско-правовая ответственность за нарушение договора: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /В.А. Хохлов. – Самара. 1998. – 217 с.

¹² Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Церковна; кер. роботи С. В. Резніченко; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2008. – 20 с.

2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності і права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Актуальність проблеми дисертаційного дослідження визначили характер і перелік поставлених дисертантом **мети й завдання**. Мета й завдання рецензованого наукового дослідження сформульовані вдало та кваліфіковано. Зокрема метою цього дослідження є дослідження теоретичних і практичних проблем цивільно- правової категорії «форс-мажор», а також формулювання пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства України у цій сфері.

В ході роботи автором були визначені завдання, які є послідовні та структурно логічні та з якими він у повній мірі справився. Відповідно до поставленої мети дисертант формулює основні **завдання**, зокрема: визначити місце категорії «форс-мажор» у понятійно-категоріальному апараті цивільного права та законодавства України; розглянути доктринальні теорії форс-мажору, визначити його поняття та ознаки; провести розмежування форс-мажору із суміжними поняттями (неможливість виконання, застереження про незмінність обставин договору, випадок тощо); охарактеризувати зміст застереження про форс-мажор та сформулювати типові форс-мажорні застереження для цивільно-правових договорів; встановити особливості законодавчих вимог для визнання певних обставин форс-мажором; здійснити класифікацію наслідків застосування форс-мажору та охарактеризувати їх особливості; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства у частині регламентації договірних застережень про форс-мажор і практики його застосування (С. 5 дис. та С. 2 автореф.).

В цілому **об'єкт та предмет** дослідження (С. 5 дис. та С. 2 автореф.) визначені досить кваліфіковано, як і визначена його **методологічна основа дослідження**¹³ (С. 5-6 дис. та С. 2-3 автореф.) – загальнонаукові (діалектичний, формально-логічний, системно-структурний та ін.) та спеціальні методи (історичний, порівняльно-правовий та ін.). В цілому, такий підхід є виправданим та досить вдалим, чим підтверджується наукова новизна одержаних результатів, виявлені недоліки та прогалини у цивільному законодавстві України та зроблені дисертантом висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Важливо сказати, що обрана структура роботи є логічною, що дало змогу О.О. Мельник плавно і поетапно переходити від висвітлення одного питання до

¹³ Відповідає науковим підходам щодо вирішення мети та завдання дисертаційного дослідження.

іншого. В противному випадку дослідження окремих розділів або підрозділів було б значно ускладнено без попереднього розгляду взаємопов'язаних з ними питань.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, мають достатній ступінь обґрунтованості та є переконливими, що свідчить про опрацювання дисертантом в достатній мірі відповідного інформаційно-правового матеріалу: Конституцію України, ЦК України, Закони і підзаконні нормативні акти України та зарубіжного законодавства (наприклад, Німецький та Французький ЦК, Віденська конвенція, Конвенція ООН з морського права, принципи УНІДРУА тощо), наукова література що стосуються питань дослідження теоретичних й практичних аспектів застосування договірного застереження про форс-мажор. Слід сказати, що автором було використано достатню кількість джерел – близько 267. Заслуговує на увагу і те, що автором була проведена робота з аналізу і судової практики.

Ознайомлення з дисертацією та її авторефератом дає підстави стверджувати, що робота містить основні необхідні для такого дослідження компоненти – *критичний аналіз* досягнень більшості попередніх дослідників цієї та суміжних проблем, увагу до зарубіжного *досвіду, аналізу законодавства* стосовно застосування договірного застереження про форс-мажор, належну *апробацію результатів* дослідження.

Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані автором у дисертації, в тому числі й ті, що віднесені до наукової новизни, мають відповідний рівень обґрунтованості. Цього вдалося досягти шляхом критичного аналізу робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, чинного законодавства України та законодавства інших держав й судової практики.

Науковий апарат рецензованої дисертації та її автореферату є достатньо високим, матеріал викладений згідно з вимогами наукового стилю, української стилістики та лексики є чітким, доступним і юридично грамотним.

Структура роботи, перелік і зміст розглянутих питань свідчать і про **новизну дисертаційного дослідження**. В дисертації вперше системно опрацьовано широке коло важливих для розвитку сучасної науки цивільного права положень, зроблено ряд теоретичних:

- *відмежувань*. Наприклад, це стосується висновку (с. 83 дис.) про те, що непереборна сила є різновидом казусу (випадку) в широкому розумінні – так званим кваліфікованим випадком чи те, що поняття випадку вживається у ЦК України як у широкому, так і вузькому розумінні (с. 128 дис.);

- *розмежування*. Наприклад, на стор. 109-124 дис. авторка розмежовує такі поняття як форс-мажору із такими суміжними поняттями як «неможливість виконання», «істотна зміна обставин» та «випадок». Це стосується і стор. 160-161 де робиться висновок, що цивільно-правовою відповідальністю слід розмежовувати від інших цивільно-правових конструкцій, які перебувають з ним у тісній структурно-функціональній єдності, але що володіють цілим рядом специфічних властивостей. До таких конструкцій відносяться: виключення цивільно-правової відповідальності; обмеження

цивільно-правової відповідальності; звільнення від виконання рішення про відшкодування шкоди; припинення цивільно-правової відповідальності; нейтралізація цивільно-правової відповідальності;

- *систематизацій*. Наприклад, щодо виокремлення таких видів форс-мажору як явища природи, суспільні явища та акти державних органів (с. 65 дис.) чи те, що матеріальні підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності слід поділити на: загальні, спеціальні та інституційні (окремі) групи (с. 125 дис.).

- *узагальнень*. Наприклад, це стосується те, що непереборну силу слід розглядати як міжгалузеву категорію, а норми цивільного законодавства України щодо непереборної сили використовувати у якості загальних (с. 33 дис.).

- *визначень* (наприклад, це стосується поняття «форс-мажору у договірних зобов'язаннях» та «непереборна сила у недоговірних зобов'язаннях» тощо).

В дисертації також запропоновано додаткову аргументацію, нові підходи та авторське бачення шляхів подальшого вдосконалення правового регулювання договірних застережень про форс-мажор.

В межах такого дослідження виправданим видається прагнення дисертанта обґрунтувати нові теоретичні положення, уточнити чи надати зміст окремим категоріям. Виправданість такого підходу є запорукою єдності праворозуміння й правозастосовної практики.

Аналіз новизни наукових положень, висновків і рекомендацій.

У результаті дослідження дисертантом сформульовано низку висновків і положень, що мають науковий і практичний інтерес.

Зокрема, заслуговує на увагу висловлений дисертантом висновок (с. 63-64 Дис.), що головне функціональне призначення категорії форс-мажору (непереборної сили) в системі цивільного права пов'язано з інститутом цивільно-правової відповідальності. Форс-мажор (непереборна сила) є загальною підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності, як договірної, так і недоговірної, як винної, так і безвинної. При цьому на стор. 8-9 та 109 дис. автор дає визначення поняття форс-мажору у договірних зобов'язаннях, яке пропонується розглядати як надзвичайну, невідворотну за даних умов обставину, що має зовнішній характер відносно діяльності боржника, виникла після укладення договору і тягне за собою порушення договірних зобов'язання.

Відповідно з цього приводу теоретичним здобутком є те, що до ознак форс-мажору (непереборної сили) автор (с. 163 дис.), крім надзвичайності обставин та невідворотності їх наслідків, відносить також їх зовнішній характер стосовно діяльності зобов'язаної особи. При цьому ознака надзвичайності дисертанткою характеризується наявністю факультативного критерію – непередбачуваності.

Досить аргументовано доведено і те (с. 86 та 165 дис.), що форс-мажор (непереборна сила) є різновидом випадку, що характеризується об'єктивністю щодо сфери діяльності зобов'язаної особи, надзвичайним характером події,

наслідки якої є невідворотними не тільки для даного правопорушника, а й для інших осіб, однотипних за родом і умовами діяльності. У той час, як випадок (казус) виступає внутрішньою обставиною щодо діяльності, яка завдає шкоду, є непередбачуваним та невідворотним, виходячи з можливостей даної конкретної особи.

В роботі досить влучно підкреслюється автором (с.109 дис.), що поняття «форс-мажор» («непереборна сила») не має точної відповідності у законодавстві різних країн, тому, з метою запобігання конфлікту кваліфікацій, цей термін слід роз'яснювати безпосередньо в тексті конкретного договору.

Не менш важливим є і наступна рекомендація автора. Зокрема, Ольга Олегівна Мельник пропанує (с. 8, 64 та 109 дис.) з метою усунення термінологічних недоліків чинного цивільного законодавства України у випадках порушення недоговірною зобов'язання щодо обставин, які звільняють від відповідальності, використовувати термін «обставини непереборної сили», а обставинами форс-мажору вважати лише застереження договору щодо звільнення від відповідальності за порушення договору.

Також теоретичне та практичне значення має висновок дисертанта (С. 63 дис.), що форс-мажор (непереборна сила) є підставою звільнення від цивільно-правової відповідальності лише у тому разі, коли об'єктивна зовнішня обставина проявила себе зовні і наслідки її прояву були надзвичайні та невідворотні для зобов'язаної особи. При цьому автор на стор. 61 дис. пропанує у цивільному законодавстві України (ст. 617 ЦК України) закріпити положення про те, що обставина має визнаватися форс-мажором (непереборною силою) лише тоді, коли боржник вжив усіх можливих заходів для відвернення шкідливих наслідків події, які однак наступили. А на стор. 65 дис. автор доходить важливого висновку, що форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) можна поділити на наступні види: 1) явища природи; 2) суспільні явища; 3) акти державних органів.

Також цікавим є і така рекомендація (с. 94 дис.), що включення у договір форс-мажорного застереження має сенс лише тоді, коли сторони бажають встановити інші підстави звільнення від відповідальності, а отже, й інші умови покладання відповідальності у порівнянні із закріпленими у законодавстві України. При цьому на цієї ж сторінці автор робить висновок, що з метою уникнення невизначеності щодо підстав звільнення від відповідальності сторонам договору рекомендується включати у договори положення про форс-мажор, причому не у вигляді короткого стандартного застереження, а із зазначенням загального поняття форс-мажору. Також, на стор. 95 дис. автор вказує, що форс-мажорне застереження має бути сформульоване точно, шляхом вказівки абсолютно конкретного переліку обставин, які звільняють від відповідальності, настання яких дійсно можливо в період дії договору. Звісно ж, при визначенні кола цих обставин повинні бути враховані природні особливості місцевості, соціальні особливості країни і регіону, де діють сторони, характер договору, а також термін його дії. При цьому не слід вказувати на родові ознаки обставин, щоб не створити необхідності доведення їх наявності для звільнення від відповідальності. В межах цих рекомендацій практичне та теоретичне

значення має наступне. Зокрема, дисертант пропонує закріпити у ст. 617 ЦК України положення про те, що умова договору про звільнення від відповідальності за умисне його порушення є нікчемною. Відповідно таке положення надає додаткові гарантії правового статусу для найслабшої сторони договору.

Також має певний теоретичний та практичний інтерес наступне положення (с.121 дис.), що інститут звільнення від цивільно-правової відповідальності – це сукупність юридичних норм, що регулюють дозвільно-диспозитивним методом відносини, пов'язані зі звільненням учасників економічного обороту від обов'язку з відшкодування шкоди на основі принципів доцільності, справедливості, рівноправності сторін, презумпції вини заподіювача шкоди і особи, що не виконала або неналежним чином виконала зобов'язання. При цьому на стор. 125 дис. авторка аргументовано визначає, що матеріально-правові підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності слід поділити на декілька груп: загальні, спеціальні та інституційні (окремі). Перші встановлені в загальних положеннях про зобов'язання, спеціальні – містяться в окремих інститутах цивільного права, окремі в його нормах. На цієї ж сторінці авторка виділяє також суб'єктивний або об'єктивний характер підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності. До першого виду підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності відноситься наявність або відсутність вини заподіювача шкоди або потерпілого, а до другого – різні форми поведінки заподіювача шкоди, потерпілого, а також події (обставини соціального життя) не залежать від їх вольового поведінки.

Цікавим та переконливим є і такий висновок (с. 164 дис.), що неможливість виконання зобов'язання може бути визначена як суб'єктивна або об'єктивна нездатність боржника вчинити певні дії, що складають зміст зобов'язання. Слід розмежовувати неможливість виконання як підставу припинення зобов'язання та форс-мажор як підставу для звільнення від відповідальності за невиконання договірної зобов'язання. Форс-мажор є лише видом неможливості виконання договору і може у деяких випадках тягнути припинення договору шляхом його розірвання. Отже, настання форс-мажорних обставин не завжди припиняє зобов'язання, а лише звільняє від відповідальності за його невиконання.

Так само переконливо дисертант доводить (С. 164-165 дис.), що за своєю сутністю істотна зміна обставин за цивільним законодавством України є особливою категорією непередбачуваних обставин, при настанні яких належне виконання є можливим, але через їх непередбачуваність є істотно ускладненим. Отже, обставини форс-мажору теоретично завжди можуть бути кваліфіковані як істотна зміна обставин. Однак ця процедура набуває реальної значимості й доцільності тоді, коли постає питання про розірвання чи зміну договору, виконання за яким ще не порушено, але подальше його існування неможливе у перспективі, тобто на майбутній час, причому не на тимчасовій, а на постійній основі. Саме цей сегмент за своїм змістом є як форс-мажором, так і істотною зміною обставин.

Також окремо слід звернути увагу на запропоновані зміни до чинного

законодавства, які вирішують певні проблеми практичного значення, посилюють гарантії правового статусу учасників цивільних відносин.

Так, на с. 7 та 97 дис. дисертантка пропанує внесення доповнення до ст. 617 ЦК України такого змісту: «Боржник, який порушив зобов'язання внаслідок дії обставин непереборної сили, має у розумний строк письмово повідомити кредитора про настання або припинення цих обставин. У разі неповідомлення або несвоєчасного повідомлення про настання обставин непереборної сили, боржник зобов'язаний відшкодувати кредиторowi збитки, спричинені неповідомленням або несвоєчасним повідомленням».

На стор. 146 та с. 165-166 дис. дисертантка пропанує викласти положення ч. 2 ст. 612 ЦК України у наступній редакції: «Боржник, який прострочив виконання, відповідає перед кредитором за збитки, завдані простроченням, а також за наслідки неможливості виконання, яка випадково настала після прострочення, якщо не доведе, що прострочення не є причиною подальшої неможливості виконання».

На стор. 137 дис. дисертантка пропанує пропонується викласти ч. 2 ст. 921 ЦК України у наступній редакції: «Перевізник і відправник вантажу звільняються від відповідальності, якщо ненадання транспортного засобу або невикористання наданого транспортного засобу відбулося внаслідок дії непереборної сили».

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок, що у дисертаційному дослідженні Ольги Олегівни Мельник сформульовано і обґрунтовано достатню кількість нових для цивільно-правової науки висновків та положень, які в своїй сукупності свідчать про певний внесок автора у розвиток досліджень в сферу цивільного права України.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. За темою дисертаційного дослідження Ольги Олегівни Мельник опубліковано 10 наукових праць, з яких 5 наукових статей опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 стаття, опублікована у зарубіжному періодичному виданні, та 4 тез доповідей на науково-практичних конференціях, засіданні круглого столу.

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації, в цілому відображає структуру і наукові результати дослідження. Вони є ідентичними.

Практична і теоретична значимість результатів дисертаційного дослідження отриманих в дисертації в цілому не піддається сумніву. Вони є внеском в розвиток науки цивільного права, можуть бути використані для подальшого її розвитку, правозастосовній діяльності, в судовій практиці, навчально-методичній роботі а також для удосконалення чинного законодавства. Такі напрацювання можуть і повинні бути використані при підготовці лекцій, підручників, і навчальних посібників, методичних рекомендацій з курсів «Цивільне право України», «Зобов'язальне право України».

Між тим, позитивно оцінюючи науково-теоретичну і практичну значимість дисертаційного дослідження Ольги Олегівни Мельник, її наукову

новизну та можливість використання пропозицій і рекомендацій дисертанта для вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування, необхідно зазначити, що *дисертаційна робота не позбавлена окремих дискусійних питань*, а отже вимагають додаткової аргументації та пояснень в процесі захисту. Серед них слід зазначити *наступні*:

1. Зокрема, заслуговує на увагу положення 1 новизни «вперше» (стор. 7 та с. 144 дис) з приводу того, що у цивільному законодавстві України міститься прогалина щодо регулювання наслідків порушення зобов'язання неможливістю його виконання внаслідок дії обставин форс-мажору і, як наслідок автором пропонується доповнення до ст. 607 ЦК України частиною другою. Видається, що таке положення не досить коректно сформульовано, хоча і має певний практичний та теоретичний інтерес, а тому потребує додаткового пояснення. Це пов'язано з тим, що на відміну від цього положення пункт 3 новизни «вперше» (стор.7-8 дис.) спростовує той факт, що у цивільному законодавстві України відсутні норми, які регулюють наслідки порушення зобов'язання у випадку неможливістю його виконання внаслідок дії обставин форс-мажору. Зокрема, автором вказується, що дія форс-мажорних обставин викликає наступні можливі правові наслідки для сторін договірної зобов'язання: 1) звільнення зобов'язаної особи від цивільно- правової відповідальності; 2) фактичну або юридичну неможливість виконання договірної зобов'язання, що, у свою чергу, має наслідком припинення зобов'язання; 3) істотну зміну обставин, у зв'язку з чим договір може бути розірваний або змінений та 4) зупинення перебігу позовної давності. Також, викликає і сумнів щодо місцерозташування запропонованого положення в ст. 607 ЦК України, оскільки така стаття, яка охоплена Главою 50 передбачає лише розгляд питань щодо припинення зобов'язань, а не правових наслідків порушення зобов'язання. Питання правових наслідків порушення зобов'язання в межах структури ЦК України концептуально проведені за принципом від загального (наприклад, Глава 51 ЦК України) до спеціального та окремого. Відповідно, чи не вважаєте, що запропоноване вами положення змін до ЦК України слід викласти в Главі 83 ЦК України.

2. Потребує додаткового пояснення положення 5 новизни «вперше» (стор. 8 дис.) за яким автор пропонує викласти п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України що стосується зупинення перебігу позовної давності у наступній редакції: «1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна і невідворотна за даних умов подія, яка не пов'язана з вольовою поведінкою боржника (форс-мажор (непереборна сила)). Якщо застосувати висновок від протилежного, то виходить, що форс-мажор (непереборну силу) слід відмежовувати від тієї надзвичайної і невідвортної за певних умов події, яка пов'язана з вольовою поведінкою боржника і яка не пов'язана з нею. Відповідно за вказаним формулюванням п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України лише остання (яка не пов'язана з вольовою поведінкою боржника) пропонується автором вважати підставою для зупинення перебігу позовної давності. Проте чи можна форс-мажор (непереборну силу) пов'язувати з вольовою поведінкою боржника, оскільки тоді

слід ставити під сумнів, що форс-мажор (непереборна сила) виключно пов'язується з подією.

3. У зв'язку із сучасною тенденцією до залежності нами від комп'ютерної програми нещодавно від хакерських атак постраждало багато фінансових (Ощадбанк, Укрсоцбанк, Укргазбанк, ОТП Банк тощо) та інших організацій (Нова-пошта, Укрпошта тощо). Відповідно була паралізована робота певних організацій, а деякі з них здійснювали свої обов'язки із затримкою виконання зобов'язання. Відповідно, в межах вашої концепції сприйняття форс-мажору, чи можуть такі вірусні атаки бути підставою звільнення від відповідальності, розглядатися форс-мажорними обставинами. А також на захисті хотілось би почути пропозиції авторки щодо внесення змін до законодавства України у зв'язку із зазначеною тенденцією.

4. Не применшуючи значення зробленого дисертантом висновку потребує додаткового пояснення щодо необхідності введення такого поняття як «обставини непереборної сили». Зокрема, на стор. 64 дис. дисертанткою зазначається, що з метою усунення термінологічних недоліків, у випадках порушення недоговірного зобов'язання щодо обставин, що звільняють від відповідальності, пропонується використовувати термін «обставини непереборної сили», а обставинами форс-мажору слід вважати лише умови договору щодо звільнення від відповідальності за порушення договору.

5. Позитивним моментом дисертаційного дослідження є те, що дисертантом зроблена значна кількість пропозицій щодо удосконалення вітчизняного цивільного законодавства з приводу застосовується форс-мажорних обставин за цивільним законодавством України. Зокрема, це стосується ст. 528 (стор. 147 дис.), ст. 607 (стор. 7 та 144 дис.), ст. 617 (стор. 7, 61 та 97 дис.), ст. 921 (стор. 137 дис.) ЦК України та ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» (стор. 8 дис.). Проте, не дуже зрозумілим є те, чому автором не було підготовлено проект закону, що стосується таких змін у цивільному законодавстві України.

В цілому сформульовані зауваження не зачіпають зазначених позитивних моментів, які об'єктивно містить рецензоване дослідження. Що ж до самих цих зауважень, то вони розглядаються виключно як підстава для наукової дискусії на засіданні спеціалізованої вченої ради по захисту дисертації Ольги Олегівни Мельник, в ході якої дисертантка має можливість спростувати їх, відстоявши власні позиції.

Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій викладено авторський підхід щодо місця і ролі форс-мажору як договірного застереження, що застосовується за сучасним цивільним законодавством України.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація Ольги Олегівни Мельник на тему «Договірне застереження про форс-мажор за цивільним законодавством України», є завершеною науковою працею, яка містить отримані автором нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему застосування договірного застереження про форс-мажор за сучасним цивільним законодавством України.

Зміст дисертації відповідає профілю спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Вказане дозволяє зробити загальний **висновки**:

1) **дисертація та автореферат** Ольги Олегівни Мельник на тему «Договірне застереження про форс-мажор за цивільним законодавством України» є самостійним творчим доробком автора, що **відповідає існуючим державним вимогам**, які пред'являються до змісту та оформленню дисертації та автореферату з юридичних наук, а саме п. 9, 11, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року;

2) Ольга Олегівна Мельник, на основі публічного захисту, **заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)** за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного
університету внутрішніх справ

О. Р. Шишка